

การเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี*
LEARNING BASED ON BAHUSSUTA 5 OF LEARNERS IN PHRAPARIYATTIDHARMA
SCHOOL OF PALI DIVISION IN PATHUM THANI PROVINCE

¹พระมหาดำรงค์ ปชโชตชโย (สัมพะวงศ์) Phramaha Damrong Pajjotajayo (Sampawong),

²สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย Suddhipong Srivichai,

³พระมหาสมบัติ ธนปญโญ Phramaha Sombat Tanapanyo,

⁴สมหมาย จันทรเรือง Sommai Chanruang

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

⁴มหาวิทยาลัยสยาม Siam University, Thailand

E-mail: damrong-pm@msn.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี 2) เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้เรียนที่มีต่อการเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี และ 3) เพื่อเสนอแนวทางการเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี เป็นการวิจัยแบบผสมวิธีระหว่างการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยใช้แบบสอบถามเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณจากกลุ่มตัวอย่าง 254 รูป และใช้แบบสัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 9 ท่าน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้สถิติหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และทดสอบสมมติฐานวิจัยตามปัจจัยส่วนบุคคลทำการทดสอบหาค่าที (t-test) และ (F-test) แบบ (One Way ANOVA) และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า 1) การเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี พบว่า โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก 2) ผลการเปรียบเทียบระดับความคิดเห็นของผู้เรียนที่มีต่อการเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี พบว่า ผู้เรียนที่มีสถานภาพ อายุ และชั้นเรียนผู้เรียนมีความคิดเห็นต่อการเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ไม่แตกต่างกัน และ 3) แนวทางการเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี มีดังนี้ (1) ครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ควรมีกัลยาณมิตรกับนักเรียนทุกรูปและมีเทคนิคการสอนหลักไวยากรณ์บาลี เพื่อให้ให้นักเรียนเข้าใจหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีให้มาก (2) นักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ต้องทำความเข้าใจหลักไวยากรณ์บาลี โดยใช้การเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 เพื่อให้การเรียนรู้ประสบผลสำเร็จในการเรียนบาลี

คำสำคัญ: การเรียนรู้, พหุสุต 5, ผู้เรียน, โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี

Abstract

The purposes of this thesis were 1) to study learning based on learners' Bahussuta 5 in Phrapariyattidharma school of Pali Division in Pathum Thani Province; 2) to compare learners' opinion on learning based on Bahussuta 5 in Phrapariyattidharma school of Pali Division in Pathum Thani Province; and 3) to propose learning guidelines based on learners' Bahussuta 5 in Phrapariyattidharma school of Pali Division in Pathum Thani Province. Mixed methods research using both quantitative research and qualitative research was conducted. Questionnaires was used for collecting quantitative data from a sample of 254 learners, and a schedule interview was used for collecting qualitative data from 9 key informants. Quantitative data were analyzed using descriptive statistics including percentage, mean, standard deviation, t-test, F-test and One Way ANOVA, and content analysis was used for analyzing qualitative data. Results of the study showed that 1) learning based on learners' Bahussuta 5 in Phrapariyattidharma school of Pali Division in Pathum Thani Province found that in overall students showed strongly agreed 2) Results of the comparison of learners' opinion level on learning based on learners' Bahussuta 5 in Phrapariyattidharma School of Pali Division in Pathum Thani Province found that learners' opinion on learning based on learners' Bahussuta 5 with different status, age and class was not significantly different. 3) Learning guidelines based on learners' Bahussuta 5 in Phrapariyattidharma school of Pali Division in Pathum Thani Province consisted of (1) teachers of Phrapariyattidharma school of Pali Division should be friendly with all learners and have good techniques for Pali grammar teaching for learners' more understanding of Pali grammar. (2) Learners in Phrapariyattidharma school of Pali Division had to understand Pali grammar using learning based on learners' Bahussuta 5 for the best performance of Pali learning.

Keywords : Learning, Bahussuta 5, Learners, Phrapariyattidharma School of Pali Division

บทนำ

การศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมนอกจากจะประกอบด้วยองค์สำคัญ คือ ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธแล้วยังต้องมีส่วนประกอบอื่นๆ ที่สำคัญของการศึกษาอีกหลายประการ เช่น การมีความรู้ความเข้าใจในสภาวะของ สิ่งทั้งหลาย ตามความเป็นจริง เพื่อประโยชน์ในการปรับตัวอย่างถูกต้อง ว่าสิ่งใดควรปรับ ควรปรับที่ใดอย่างไร การปรับตัวเพื่อเพิ่มพูนความสามารถในการดำรงอยู่โดยพัฒนาองค์ประกอบภายในทางร่างกายให้มีความสามารถและความพร้อมในการดำรงอยู่ด้วยดี เช่น ให้เจริญเติบโต แข็งแรง มีสุขภาพดี พัฒนาองค์ประกอบภายในทางจิตใจให้แข็งแกร่งสามารถยิ่งขึ้น เช่น มีสติปัญญามากขึ้น มีคุณธรรมอื่นๆ เช่น เมตตา กรุณา สูงขึ้น การรู้จักเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ตลอดจนปรับสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่ตน โดยรู้จักเลือกเกี่ยวข้องกับและถือประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมเท่าที่มีอยู่ ไม่ทำลายหรือทำตนให้เป็นอันตรายแก่สิ่งแวดล้อมที่เกื้อกูลแก่ชีวิต ทำตนให้เกื้อกูลแก่สิ่งแวดล้อม เพื่อให้ตนเป็นสิ่งประกอบอย่างหนึ่ง ซึ่งร่วมสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดี

อันเป็นประโยชน์ร่วมกัน รู้จักสิ่งแวดล้อมต่างๆ และสร้างสิ่งแวดล้อมใหม่ๆ ที่อำนวยความสะดวกแก่ชีวิต (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2553)

ปัจจุบัน สำนักงานแม่กองบาลีสนามหลวง เป็นหน่วยงานจัดการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย เป็นหน่วยงานภายใต้การดูแลของมหาเถรสมาคมซึ่งอยู่ในความอุปถัมภ์ของรัฐบาล ดูแลรับผิดชอบการศึกษา พระปริยัติธรรมแผนกบาลีระดับชาติและกำหนดเปลี่ยนแปลงการใช้คัมภีร์เรียนในหลักสูตรเปรียญธรรม 1-2 ถึง 9 ให้เหมาะสมกับชั้นเรียนของแต่ละประโยค รวมทั้งการจัดสอบประเมินผลการศึกษาบาลีระดับชาติ โดยมี สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นผู้รับสนองงาน ภายใต้การกำกับดูแลของมหาเถรสมาคม (วิกิพีเดีย, 2561) โดยพบสภาพปัญหาของการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ดังที่พระเฉลิมชาติ ชาตวีโร (อิทธะรงค์) (2552, หน้า 32) ได้พบว่า ปัญหาของการศึกษาคณะสงฆ์ เกิดจากความไม่เป็นเอกภาพ ขาดคนรับผิดชอบโดยตรงคือสอนไปตามมีตามเกิดหรือเรียกว่าเดินไปตามยถากรรม ไม่มีระบบ ไม่เป็นระเบียบ หลักสูตรที่มีอยู่ก็เก่าแก่ ล้าสมัย ไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมปัจจุบัน เข้ากับคนรุ่นใหม่ได้ยาก อีกทั้งขาดทั้งงบประมาณ ขาดแคลนครูบาอาจารย์ขาดบุคลากรทางการสอน ขาดมาตรฐานทางวิชาการขาดอุดมการณ์ขาดความกล้าหาญทางจริยธรรม เมื่อเกิดวิกฤตในสถาบันสงฆ์ ก็เลยทำอะไรไม่ถูก การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยที่มีมาในอดีตเป็นลักษณะให้บริการแก่ภิกษุสามเณรและคนทั่วไป โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางทางการศึกษาและภิกษุเป็นผู้สอน ดังนั้น วัดจึงเป็นแหล่งเรียนรู้เป็นภูมิปัญญาโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำทางปัญญาที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังที่กล่าวมา ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาเรื่องการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี เพื่อวิเคราะห์และศึกษาการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี อันจะทำให้สามารถทราบถึงสภาพความเป็นอยู่ของผู้เรียน แรงจูงใจในการศึกษาของผู้เรียน การนำวิชาความรู้มาใช้ประโยชน์ และแนวทางการเรียนรู้เป็นอย่างไรในการดำเนินการเรียนรู้โดยใช้หลักพหุสูตร 5 มาเป็นเครื่องช่วยในการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ อันจะเป็นข้อมูลในการปรับปรุงพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ให้มีประสิทธิภาพต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี
2. เพื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้เรียนที่มีต่อการเรียนรู้ตามหลักสูตรพหุสูตร 5 ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี
3. เพื่อเสนอแนวทางการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Research Method) ด้วยการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) และเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย 2 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์แนวคิดทฤษฎี หลักการเกี่ยวกับการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดและเพื่อสร้างแบบสอบถามแล้วนำเสนอผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 ท่าน เพื่อตรวจเครื่องมือวิจัย โดยมีประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ พระภิกษุสามเณร จำนวน 742 รูป ที่ทำศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ประจำจังหวัดปทุมธานี 2 แห่ง คือ 1) สำนักศาสนศึกษาวัดเขียนเขต 2) สำนักศาสนศึกษาวัดพระธรรมกาย จากนั้นทำการสุ่มกลุ่มตัวตามตารางเปรียบเทียบของ R. V. Krejcie และ D. W. Morgan (1970 อ้างใน ธาณินทร์ ศิลป์จารุ, 2551) และได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง 254 รูป มีเครื่องมือในการวิจัย คือ แบบสอบถาม และทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณด้วย ค่าเฉลี่ย ค่าร้อยละ ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การทดสอบค่า t-test และ F- test และการวิเคราะห์ความแปรปรวน (Analysis of Variance: Anova)

ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาแนวทางการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี โดยสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับภาษาบาลี, อาจารย์ผู้สอนบาลี โดยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน ๙ รูป/ท่าน ด้วยแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง และทำการวิเคราะห์ข้อมูลการสัมภาษณ์ด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง

สรุปผลการวิจัย

1. การเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี ทั้ง 5 ด้าน โดยภาพรวม พบว่า มีกระบวนการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 อยู่ในลำดับมาก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ พหุสูตรา ตั้งใจเรียน วจสา ปริจิตา ท่องจำจนคล่อง ทรงจำเนื้อหาที่เรียน มนสาอนุเพกขิตา ใส่ใจนึกคิดตรึกตรอง ทิฏฐิยา สุปฏิวิทธา เข้าใจเนื้อหาบทเรียน ตามที่เห็น ตามลำดับความสำคัญของการเรียนบาลี ดังในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี

กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5	n = 254			
	ระดับความคิดเห็น			
	$\bar{X}$	S.D	ระดับ	อันดับ
1. พหุสูตรา ตั้งใจเรียน	3.75	0.59	มาก	1
2. ธตา ทรงจำเนื้อหาที่เรียน	3.57	0.52	มาก	3
3. วจสา ปริจิตา ท่องจำจนคล่อง	3.58	0.53	มาก	2
4. มนสาอนุเพกขิตา ใส่ใจนึกคิดตรึกตรอง	3.52	0.45	มาก	4
5. ทิฏฐิยา สุปฏิวิทธา เข้าใจเนื้อหาบทเรียน ตามที่เห็น	3.49	0.46	ปานกลาง	5
รวม	3.58	0.45	มาก	

2. ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของนักเรียน ที่มีต่อการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียน โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี พบว่า ผู้เรียนที่มีสถานภาพ อายุ และชั้นเรียน ผู้เรียนมีความคิดเห็นต่อการเรียนรู้ตามหลักสูตรพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ 0.05

3. แนวทางการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี

3.1 การเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านพหุสูตรา ตั้งใจเรียน ผู้สอนควรให้กำลังปลุกศรัทธาให้เกิดแก่ผู้เรียนมีความรักที่จะเรียนรู้ จัดบรรยายตามความเหมาะสม สอนด้วยจิตเมตตา ไม่ใช่อารมณ์ มีสัมพันธที่ดีกับผู้เรียน สำหรับผู้เรียนควรตั้งใจเรียน ใครที่จะเรียนรู้ทั้งในห้อง นอกห้อง เข้าหาครูอาจารย์ แก้ไขข้อบกพร่องตัวเอง นอกจากนี้ การตั้งใจเรียน เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ เพราะเป็นการเสริมกำลังเกิดศรัทธาที่จะเรียนรู้ เห็นคุณค่า มีใจรักในการเรียนรู้ นำไปสู่พหุสูตรด้านอื่นๆ ในภายหลัง เป็นกุญแจดอกสำคัญที่จะส่งไปสู่ขั้นต่อไป ส่งเสริมการเรียนรู้อย่างแจ่มแจ้ง เรียกว่าช่วยให้เข้าใจ

3.2 การเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านธตา ทรงจำเนื้อหาที่เรียน ผู้สอนควรพิจารณาคุณสมบัติของผู้เรียนว่าสามารถรองรับความรู้ได้มากน้อยเพียงใด แนะนำให้ผู้เรียนจับสาระสำคัญ ทบทวนหลังเรียน ให้กำลังผู้เรียน สำหรับผู้เรียนควรจับใจความสำคัญในการเรียนแต่ละครั้ง จดบันทึก ให้ความสำคัญกับผู้สอน ข้อผิดพลาดนำข้อผิดพลาดมาแก้ไข อนึ่ง การทรงจำเนื้อหาที่เรียน เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ เพราะสิ่งที่มนุษย์ใช้งานการเรียนรู้เบื้องต้น คือความจำจากสิ่งต่างๆ รอบๆ ตัว ใช้ความจำนำไปสู่ความเข้าใจ การทรงจำทำให้ผู้เรียนมีความหนักแน่นในเนื้อหาความรู้ ส่งเสริมให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

3.3 การเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านวจสา ปริจิตา ท่องจำจนคล่องปาก ผู้สอนควรสร้างแรงจูงใจให้ผู้เรียนเห็นประโยชน์ของการท่องจำ พิจารณาสุขภาพของผู้เรียน ว่ามีความพร้อมในการท่องได้มากน้อยแค่ไหน แนะนำสิ่งที่ควรท่องและการใช้ฝึกจะภาษา สำหรับผู้เรียนควรกำหนดทิศทางการท่องจำที่ไม่เกินกำลังและสุขภาพของตัวเอง ฝึกการอ่านออกเสียงบ่อยๆ ฟังบ่อยๆ หาเวลาที่จะรวบรวมกลุ่มท่องพร้อมกัน นอกจากนี้ การท่องจำจนคล่องปาก เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ เพราะเป็นการสร้างความคุ้นเคยกับสิ่งที่เรียนรู้ นอกการท่องจำแล้วยังต้องอาศัยการท่องจำด้วยเพื่อสร้างความคุ้นเคยควบคู่กับการทรงจำสิ่งที่ว่ายากๆ พออาศัยการท่องจำจนคล่องปาก เมื่อคล่องปากแล้วแล้วก็จะเข้าใจและมีความแตกฉานในการเรียนรู้โดยที่สุด เมื่อเราท่องจำแล้วจะทำให้จิตของผู้เรียนมีสมาธิที่แน่วแน่จดจ่อกับสิ่งที่เรียนรู้ เมื่อตั้งใจที่จะท่องจำจะทำให้การเรียนรู้ดีขึ้นกว่าที่เป็นอยู่

3.4 การเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านมนสาณูปกชิตา ใส่ใจนึกคิดตรึกตรอง ผู้สอนควรสอบถาม พบปะ มอบรางวัลผู้เรียนบ่อยๆ ไม่พูดตัดพ้อ หากิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ให้ แนะนำช่วยเหลือผู้เรียนตามความเหมาะสม ถูกจุด ถูกที่ ถูกเวลา สำหรับผู้เรียนควรหมั่นสังเกตบทเรียนในแต่ละบทเพื่อหาความเหมือนและความต่าง มีใจแน่วแน่ด้วยสมาธิ ทบทวนสิ่งที่เรียนรู้มาพิจารณาข้อผิดพลาดแล้วรีบแก้ไข มองหาแนวทางการพัฒนาความรู้ของตนเอง เคารพ ใส่ใจคำสอน เข้าหาครูอาจารย์เพื่อคลายความสงสัยในบทเรียน แลกเปลี่ยนความรู้กับเพื่อนร่วมชั้นเรียน สร้างบรรยากาศที่ดีการเรียนรู้ นอกจากนี้ การใส่ใจนึกคิดตรึกตรอง เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ เพราะเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เป็นการแสดงถึงการยั้งคิด ย้ำพูด ย้ำทำ ซึ่งทำให้ความรู้ที่มีอยู่เพิ่มทวีคูณมากขึ้น เกิดความชำนาญยิ่งขึ้น เมื่อใส่ใจนึก

คิดตรึงตรองบ่อยๆ จนเกิดภาพพจน์ภายในใจ จะทำให้ความรู้ที่อยู่ใกล้ตัวมากขึ้นเป็นบันไดก้าวสำคัญที่จะนำไปสู่ความเข้าใจ

3.5 การเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ด้านทฤษฎีฯ สุปฏิวิฑา เข้าใจเนื้อหาบทเรียนตามที่เห็น ผู้สอนไม่ควรเร่งหรือบังคับผู้เรียนในบทที่เรียนรู้แต่ครั้งมากเกินไป ควรแยกห้องตามความสามารถของผู้เรียน ใช้คำง่ายๆ ในการสอน ทบทวนหลังเรียน ประยุกต์การสอนให้เข้ากับสื่อยุคปัจจุบัน ใส่ใจ ให้กำลังใจผู้เรียน ออกแบบฝึกหัดและประเมินผลผู้เรียน แก้ไขปัญหาของผู้เรียนให้ถูกจุด สำหรับผู้เรียนควรมองให้รู้ให้เห็น ภาพรวม จุดประสงค์ ประเด็นสาระ พิจารณาเพื่อให้ความรู้ความสำคัญของการเรียนรู้ รู้ลึก รู้จริง รู้ถูกต้องตาม บทเรียนที่เรียนรู้สามารถประยุกต์ความรู้ที่เรียนกับความรู้แขนงอื่นๆ ถ่ายทอด ต่อยอดพัฒนาได้หาความ กระจำในสิ่งที่ยังไม่รู้ นอกจากนี้ การเข้าใจเนื้อหาบทเรียนตามที่เห็น เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ เพราะการ เข้าใจเนื้อหาบทเรียน ทำให้เราได้ประโยชน์สูงสุดในการเรียนรู้ ส่งเสริมการเรียนรู้อย่างแท้จริงและยั่งยืนที่สุด ถือ ว่าเป็นคุณูปการสำคัญที่สุดในการเรียนรู้ ทำให้ผู้เรียนใช้งานได้จริง ต่อยอดพัฒนาการเรียนรู้อย่างอื่น สามารถ ถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้รู้ตามด้วย สามารถพิชิตปัญหาในการเรียนรู้ ประสบผลสำเร็จในการศึกษา

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี” ผู้วิจัยนำประเด็นจากการวิจัยมาอภิปรายผล ดังต่อไปนี้

ผลการวิเคราะห์ความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 โดยภาพรวม พบว่า มีกระบวนการการเรียนรู้พหุสุต 5 อยู่ในระดับมาก อาจเป็นเพราะการเรียนรู้ หรือการได้รับความรู้ พฤติกรรม ทักษะ คุณค่า ที่เป็นสิ่งแปลกใหม่หรือปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่ เช่น พหุสุตฯ ตั้งใจเรียน วจสา ปริจิตา ทองจำจนคล่อง ทรงจำเนื้อหาที่เรียน มนสาอนุเพกขิตา ใส่ใจนึกคิดตรึงตรอง ทฤษฎีฯ สุปฏิวิฑา เข้าใจเนื้อหา บทเรียน ตามที่เห็น ตามลำดับความสำคัญของการเรียนบาลี ดังที่กับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต) (2548, หน้า 295-297) ที่ได้ให้นิยามการศึกษาหรือการเรียนรู้ว่าเป็นการพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และท่านได้กล่าวอีกว่า การเรียนรู้ การฝึกฝนการพัฒนาตนการพัฒนาคนให้มีปัญญาที่จะทำกรรมได้ถูกต้องจึง ต้องมีการศึกษาที่เรียกว่า สิกขา คือ ต้องศึกษา ต้องเรียนรู้ ต้องพัฒนาตนโดยไม่ประมาทการฝึกฝนแก้ไข ปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ ดังนั้นการเรียนรู้จึงเป็นการกระทำเพื่อทำให้เกิดการพัฒนาภายในตัวตนทั้งด้านจิตใจ ร่างกาย สังคมและสติปัญญา เพื่อให้เป็นบุคลากรที่ดีในองค์การเป็นประชาชนที่ดีของสังคม ทั้งนี้ตลอดชีวิต ของมนุษย์ จำเป็นต้องเรียนรู้ทั้งจากธรรมชาติ ภูเขา ต้นไม้สิ่งแวดล้อม เหตุการณ์ บุคคลรอบข้างหรือแม้แต่ ความรู้สึกนึกคิดภายในใจของตนเพื่อให้เกิดการพัฒนาให้รู้เท่าทันและปฏิบัติตนต่อโลกธรรม 8 คือ มีลาภ สูญเสีย มียศ เสื่อมยศ ดีเจียน สรรเสริญ ความสุข และความทุกข์ ได้โดยไม่ตกเป็นทาสของโลกธรรม 8

กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ด้านพหุสุตฯ ตั้งใจเรียน พบว่า มีกระบวนการการ เรียนรู้ตามหลักพหุสุต 5 ด้านพหุสุตฯ ตั้งใจเรียน รายชื่ออยู่ในลำดับมาก ได้แก่ ตั้งใจเข้าหาครูอาจารย์เมื่อ เกิดความสงสัย ใคร่อยากรู้ ตั้งใจค้นคว้าวิชาความรู้จากสื่อวิทยุโทรทัศน์นอกตำราเรียน ตั้งใจเรียนรู้ภาษาบาลี ตั้งใจค้นคว้าวิชาความรู้จากตำราเรียน ตั้งใจเพื่อจะตอบปัญหาวัดผลการเรียนรู้ และตั้งใจแก้ไขจุดบกพร่อง ของตนเองในการเรียนรู้ ตามลำดับความสำคัญของการเรียนบาลี ดังที่พระมหาธรรณีป วรวิชัย (วรสายัณห์) (2561) ได้ทำการวิจัยพบว่า สภาพการจัดการเรียนการสอนของครู ทั้ง 4 ด้าน คือ 1) ด้านหลักสูตรการเรียน การสอน 2) ด้านการจัดการเรียนการสอน 3) ด้านสื่อการเรียนการสอน 4) ด้านการวัดและประเมินผลการ

เรียนการสอน ผลการวิจัยพบว่า มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมาก การพัฒนาการจัดการเรียนการสอนของครู ประกอบด้วย 1) พัฒนาด้านหลักสูตรการเรียนการสอน 2) พัฒนาด้านการจัดการเรียนการสอน 3) พัฒนาด้านสื่อการเรียนการสอน 4) พัฒนาด้านการวัดและประเมินผลการเรียนการสอน

กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านธดา ทรงจำเนื้อหาที่เรียน พบว่า มีกระบวนการการเรียนรู้ที่อยู่ในลำดับมาก ได้แก่ สามารถทรงจำความรู้ต่างๆ จากการสอบถามครูอาจารย์ สามารถทรงจำในสิ่งที่เรียนรู้ในห้องเรียน สามารถทรงจำเนื้อหาตำราเรียน สามารถทรงจำเนื้อหาจากสื่อวัตกรรมการนอตำราเรียน สามารถทรงจำจนเกิดความมั่นใจที่จะตอบปัญหาวัดผลการเรียนรู้ หลักสูตรที่เรียนและแนวทางการสอน ง่ายต่อการทรงจำ ตามลำดับความสำคัญของการเรียนบาลี ดังที่พระมหาธีรสุข ธรรมสารโร (อุปัชฌาย) (2555) ได้ทำการวิจัยพบว่า สภาพปัญหาของสำนักเรียนพระปริยัติธรรมแผนกบาลีส่วนใหญ่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน การจัดหลักสูตรที่ไม่ยืดหยุ่น การสอบและการประเมินผล รวมทั้งปัญหาการขาดการสนับสนุนในเรื่องงบประมาณ ครูผู้สอน ขาดเทคนิควิธีการสอน และการขาดนักเรียนที่สนใจศึกษาอย่างจริงจัง สภาพการบริหารจัดการที่พอใช้ค่อนข้างดี และการเปรียบเทียบความคิดเห็นจำแนกตามตำแหน่ง พบว่า ตำแหน่งหน้าที่ที่แตกต่างกัน ส่วนด้านหลักสูตรด้านกิจกรรมการเรียนการสอนและด้านสื่อการเรียนการสอน พบว่าไม่แตกต่างกัน

กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านวจสา ปริจิตา ทองจำจนคล้องปาก พบว่า มีกระบวนการการเรียนรู้ที่อยู่ในลำดับมาก ได้แก่ สามารถท่องจำในบทเรียนเบื้องต้น (บาลีไวยากรณ์) สามารถท่องจำในตำราเสริมบทเรียน (หลักการแปล, หลักการแต่ง) สามารถท่องจำเนื้อหาจากสื่อวัตกรรมการนอตำราเรียน(หนังสือปัญหา-เฉลย, ตัวอย่างการแปล, ตัวอย่างการแต่ง) สามารถท่องจำแล้วอธิบายความรู้ที่ได้จากการสอบถามครูอาจารย์ (เคล็ดลับหรือวิธีการที่ทำให้เรียนเข้าใจ) สามารถท่องจำแล้วอธิบายสิ่งที่ได้เรียนในห้องเรียน หลักสูตรที่เรียนและแนวทางการสอน ง่ายต่อการท่องจำ ตามลำดับความสำคัญของการเรียนบาลี ดังที่ท่อนถา ศิริวรรณ (2548) ได้ทำการวิจัยพบว่า คณะสงฆ์ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกธรรม และบาลีให้เป็นไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายการศึกษาที่ให้สิทธิสถาบันพระพุทธศาสนาจัดการศึกษาได้รูปแบบการจัด การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและแผนกบาลีที่เหมาะสม พัฒนาปรับปรุงการศึกษา พระปริยัติธรรม แผนกธรรม และแผนกบาลีให้เหมาะสมกับกาลสมัย หลักสูตรพระปริยัติธรรมก็จะตอบสนองความสนใจ และความต้องการของผู้เรียนได้มากขึ้น

กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านมนฐานเปกขิตา ใส่ใจนึกคิดตรึกตรอง พบว่า มีกระบวนการการเรียนรู้ที่อยู่ในลำดับมาก ได้แก่ ใส่ใจนึกคิดตรึกตรองสื่อวัตกรรมการนอตำราเรียน ใส่ใจนึกคิดตรึกตรองเกี่ยวกับตำราเรียน ใส่ใจนึกคิดตรึกตรองเกี่ยวกับสิ่งที่เรียนรู้ในห้องเรียน ใส่ใจนึกคิดตรึกตรองกับสิ่งที่เรียนรู้ จนไปใช้งานได้จริง ใส่ใจนึกคิดตรึกตรองกับสิ่งที่เรียนรู้เพื่อนำไปใช้งานจริง หลักสูตรที่เรียนและแนวทางการสอน ง่ายต่อใส่ใจนึกคิดตรึกตรอง ตามลำดับความสำคัญของการเรียนบาลี ดังที่พระมหาสมพงษ์ เกษานุช, ภักดี โพธิ์สิงห์ และยุภาพร ยุภาศ (2559) ได้ทำการวิจัยพบว่า สภาพการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีของสำนักศาสนศึกษาในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค 8 โดยรวมอยู่ในระดับมาก ทั้ง 8 ด้าน ได้แก่ ด้านหลักสูตร ด้านความสัมพันธ์กับชุมชน ด้านการจัดการเรียนการสอน ด้านการจัดองค์กร ด้านอาคารสถานที่ ด้านการวัด และประเมินผล ด้านสื่อการเรียนการสอน และด้านงบประมาณ และดังที่พระสมณีก ฐิตาจาโร (พินธุเพชร), พระมหาสุเมธ สุจิตโต (สามารถกิจ), พระมหาเอกชัย ฐิตปัญโญ (พลเดช), สุกกิจ โสทัต, พรสวรรค์ รอดคล้าย (2562, หน้า 122-137) ได้ทำการวิจัยพบว่า โรงเรียนพระปริยัติธรรม

แผนกสามัญศึกษา ควรเสริมสร้างทักษะกระบวนการคิดให้หลากหลายรูปแบบ ทั้งนี้เพราะการคิดเป็นพื้นฐานของการใช้ชีวิตแต่ควรกำหนด หรือจัดกลุ่มความคิด และส่งเสริมให้มีการพัฒนากระบวนการคิดอย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรม ตัวอย่างการแบ่งกลุ่มความคิด เช่น การคิดพื้นฐาน การคิดอย่างมีเหตุผล การคิดสร้างสรรค์ การคิดองค์รวม การคิดสู่ความสำเร็จ ตัวอย่าง การคิดพื้นฐาน ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ การคิดเปรียบเทียบ การคิดอย่างมีเหตุผล ได้แก่ การคิดวิพากษ์ การคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ การคิดแก้ปัญหา การคิดสร้างสรรค์ ได้แก่ การคิดสร้างสรรค์ การคิดสังเคราะห์ การคิดประยุกต์ การคิดองค์รวม ได้แก่ การคิดเชิงমনทัศน์ การคิดบูรณาการ และการคิดสู่ความสำเร็จ ได้แก่ การคิดอนาคต การคิดเชิงกลยุทธ์ เป็นต้น

กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านทฤษฎีญา สุปฏิวิทธา เข้าใจเนื้อหาบทเรียน พบว่า มีกระบวนการการเรียนรู้อยู่ในลำดับมาก ได้แก่ เข้าใจในสิ่งที่เรียนรู้ในห้องเรียน เข้าใจสาระสำคัญจากสื่อ นวัตกรรมนอกตำราเรียน เข้าใจเนื้อหาในตำราเรียน เข้าใจสิ่งที่เรียนรู้ นำไปสู่การต่อยอดพัฒนา เข้าใจจนเกิดความชำนาญสามารถถ่ายทอดได้ หลักสูตรที่เรียนและแนวทางการสอน ง่ายต่อการทำความเข้าใจตามลำดับ ความสำคัญของการเรียนบาลี ดังที่พระมหาสุณิธิ ปญญาสิริ (ผดุงเดช) (2560) ได้ทำการวิจัยพบว่า นักเรียนมีความคิดเห็นต่อสภาพและปัญหาการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ทั้ง 5 ด้าน อยู่ในระดับมาก เรียงจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ด้านบุคลิกลักษณะของอาจารย์ ด้านเทคนิคการสอน ด้านการวัดผลและประเมินผล ด้านหลักสูตร และด้านสื่อประกอบการเรียน การสอน และแนวทางการแก้ปัญหาการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกบาลี คือ 1) หลักสูตร 2) เทคนิคการสอน 3) สื่อประกอบการเรียนการสอน 4) บุคลิกลักษณะของอาจารย์ และ 5) การวัดผลและประเมินผล

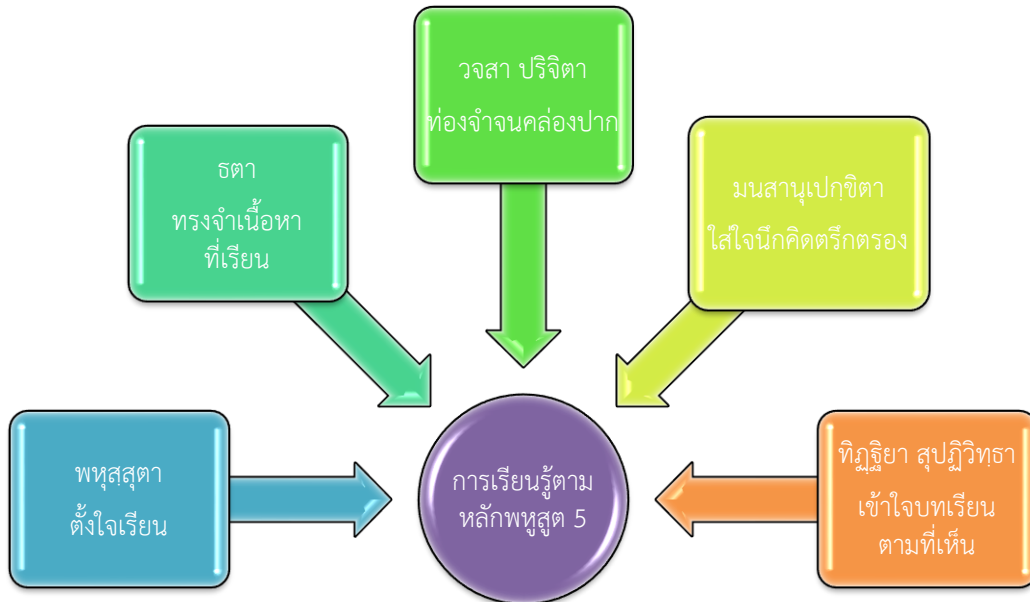
องค์ความรู้การวิจัย

องค์ความรู้การวิจัยเป็นการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ของผู้เรียนโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี จังหวัดปทุมธานี โดยการนำหลักการเรียนรู้บูรณาการกับหลักพุทธธรรม คือ พหุสูตร 5 เพื่อมาส่งเสริมกระบวนการเรียนการสอนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี ประกอบด้วย 5 ประการ ได้แก่

1. กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านพหุสูตรา ตั้งใจเรียน ผู้เรียนมีศรัทธา มีความรักในการเรียนรู้ แสวงหาวิชาความรู้ ทั้งในห้องเรียน จากตำราเรียน สื่อ นวัตกรรมนอกตำราเรียนต่างๆ สอบถามครูอาจารย์ และแก้ไขข้อบกพร่อง เพื่อพัฒนาการเรียนรู้ของตน ไม่ใส่ใจสื่อออนไลน์จนไม่มีสมาธิในการเรียนรู้
2. กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านธตา ทรงจำเนื้อหาที่เรียน ผู้เรียนจับใจความสำคัญในการเรียนรู้แต่ละครั้งตามที่จำได้ มีสมาธิที่แน่วแน่ในการเรียนรู้แต่ละครั้ง กำหนดเนื้อหาส่วนไหนควรอ่าน ส่วนไหนควรเน้นการทรงจำ จดบันทึกการเรียนรู้
3. กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านวจสา ปริจิตา ท่องจำจนคล่องปาก หากเนื้อหาบางส่วนเป็นเนื้อหาสำคัญและยากแก่การทรงจำ ควรใช้วิธีท่องจำจนคล่องปากช่วย เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับผู้เรียนในการเรียนรู้นำมาใช้งานได้ทันที
4. กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านมนสาณูปะกัชิตา ใส่ใจนึกคิดตรึกตรอง ผู้เรียนหมั่นสังเกตบทเรียนในแต่ละบท ทบทวนสิ่งที่เรียนรู้มา พิจารณาในสิ่งที่ตนได้เรียนรู้ แก้ไขข้อผิดพลาด บรรเทาความสงสัย
5. กระบวนการการเรียนรู้ตามหลักพหุสูตร 5 ด้านทฤษฎีญา สุปฏิวิทธา เข้าใจเนื้อหาบทเรียนตามที่เห็น ผู้เรียนมองให้รู้ให้เห็นภาพรวม จุดประสงค์ ความสำคัญของการเรียนรู้แขนงนั้นๆ จับประเด็นสำคัญของการ

เรียนรู้ให้ได้ตามความเป็นจริง ต่อยอดพัฒนาความรู้ตนเองและถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้ นำมาประยุกต์ใช้ใน ชีวิตประจำวันได้ ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย “การเรียนรู้ตามหลักพุทธ 5”

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ จากผลการวิจัยควรส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ ผ่านกระบวนการเรียนการสอน และจากผลการวิจัยควรส่งเสริมสภาพการเรียนการสอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม ทั้ง 5 ด้าน อย่างเป็นระบบ
2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป ควรศึกษาต่อในประเด็นที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ตามหลักพุทธ 5 ทั้ง 5 ด้าน โดยละเอียด ได้แก่ 1) ด้านพหุสสุตา ตั้งใจเรียน 2) ด้านวจสา ปริจิตา ท่องจำจนคล่องปาก 3) ด้านธตา ทรงจำเนื้อหาที่เรียน 4) ด้านมนสานุเปกขิตา ใส่ใจนึกคิดตรึกตรอง 5) ด้านทิฏฐิยา สุปฏิวิทา เข้าใจเนื้อหาบทเรียน ตามที่เห็นในเชิงกลยุทธ์ และการสร้างองค์ความรู้การเรียนรู้พระปริยัติธรรม แผนกบาลีให้ลึกซึ้ง

เอกสารอ้างอิง

- ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2551). **การวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วย SPSS**. กรุงเทพมหานคร: พรินต์แมสโปรดักส์.
- พระเฉลิมชาติ ขาติวโร (อิทธิรงค์). (2552). **ศึกษาวิเคราะห์การพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย**. กรุงเทพมหานคร: นวสาส์นการพิมพ์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2548). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. พรินต์แมสโปรดักส์.
- พระมหาธราธิป วรวิชัย (วรสายัณห์). (2561). **การพัฒนาการจัดการเรียนการสอนด้วยหลักอิทธิบาท 4 ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา จังหวัดเพชรบูรณ์**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาธีรสุข ธรรมสาโร(อุปไชย). (2555). **การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี กรณีศึกษาสำนักเรียนวัดโมลีโลกยาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสมพงษ์ เกศานุช, ภักดี โพธิ์สิงห์ และยุภาพร ยุภาศ. (2559). **รูปแบบพัฒนาการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี ของสำนักศาสนศึกษาในเขตปกครองคณะสงฆ์ ภาค 8**. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- พระมหาสุชาติ ปณฺญาสิริ (ผดุงเดช). (2560). **การศึกษาสภาพและปัญหาการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีในสำนักเรียนพระปริยัติธรรม แผนกบาลี เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสมนึก จิตฺตจาโร (พันธุ์เพชร), พระมหาสุเมธ สุจิตฺโต (สามารถกิจ), พระมหาเอกชัย จิตฺตปัญโญ (พลเดช), สุภกิจ โสทัต, พรสวรรค์ รอดคล้าย. (2562). **การพัฒนากระบวนการเรียนการสอนแบบใช้โครงงานเป็นฐาน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ ของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา กรุงเทพมหานคร**. วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 6(2). 122-137.
- วิกิพีเดีย. (2561). **การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย**. แหล่งที่มา <https://th.wikipedia.org/wiki/การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทย> สืบค้นเมื่อ 21 มิ.ย. 2562.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.). (2554). **Happy Workplace มาสร้างองค์กรแห่งความสุขกันเถอะ**. แหล่งที่มา <http://resource.thaihealth.or.th/media/thaihealth/12916#0> สืบค้นเมื่อ 22 ม.ค. 2563.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2553). **พศ. ส่งเสริมการศึกษาสงฆ์**. แหล่งที่มา http://www1.onab.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=2569:2010-03-22-07-12-24&catid=25:2008-09-16-16-33-35&Itemid=219 สืบค้นเมื่อ 21 มิ.ย. 2562.
- อินตา ศิริวรรณ. (2558). **การศึกษาแนวทางพัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์**. รายงานการวิจัย. คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.